

ФІСКАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ПІДґРУНТЯ УДОСКОНАЛЕННЯ

В.А. Голян, професор

Науковий та громадсько-політичний журнал «Економіст», Київ

В.М. Бардась, аспірант

Луцький національний технічний університет, Луцьк

Досвід попередніх років функціонування національного господарства показує, що структурні реформи проходять надзвичайно повільно. При цьому варто не забувати, що корінь більшості суперечностей та деструктивних процесів криється у зацикленні економіки на високоприбуткових сировинних секторах економіки. Надприбутки даних сфер бізнесу обумовлені недосконалим інституціональним середовищем в сфері використання природних ресурсів та вилучення рентних доходів до Державного та місцевих бюджетів. Діюча система оподаткування використання природно-ресурсного потенціалу надає можливість для привласнення практично всієї суми рентних доходів, які формуються в сировинних галузях. На основі цих надприбутків були сформовані більшість сучасних фінансово-промислових груп, які ще крім того використовували політичне лобі в створенні преференцій для експорту сировинних напівфабрикатів. Фактично сформувалась система «економічного паразитування», яка в процесі свого розвитку дійшла до небачених масштабів, при яких збалансований розвиток національного господарства не можливий. Збереження даної тенденції в найближчому майбутньому посилить нестабільність економічного зростання, падіння рівня життя населення та активізує антиурядові виступи.

Рента загалом є доходом кожного громадянина відповідної країни, де вона формується. В Україні наявність окремих видів природних ресурсів дозволяє отримувати значні потоки ренти, яка в свою чергу повинна спрямовуватись на формування бази економічного благополуччя країни та підвищення доходів бюджетів різних рівнів. Багато країн стикаються з проблемою управління доходами від використання природних ресурсів. «Ресурсне прокляття» має багато аспектів, одним з яких стала нездатність зберегти достатню кількість доходів від природних ресурсів.

У відповідь на це багато країн створили стабілізаційні фонди, щоб згладити коливання цін на сировинні товари. Окремі країни формують довгострокові фонди заощаджень з метою створення запасу валютних активів, з яких процентні доходи можуть бути використані для фінансування перманентного збільшення споживання. Прикладами таких фондів є Пенсійний фонд Норвегії, резервний фонд Кувейту і Фонд Габону для майбутніх поколінь.

В Україні ще не створено ефективних механізмів вилучення та перерозподілу рентних доходів на користь всього суспільства. Відсутність адекватного інституціонального середовища в даній сфері призводить до того, що за нормальний прибуток в галузі експлуатації природних ресурсів береться фактично отриманий фінансовий результат. Тоді як у країнах з соціально-орієнтованою ринковою економікою, багатих на природні ресурси, диференціальна рента розраховується як різниця між фактичним та нормативно встановленим прибутком. Крім того для протидії явищу «дифузії» ренти застосовується комплекс інструментів: платежі за отримання права на розробку та видобуток природних ресурсів, експортне мито, спеціальні податки на прибуток добувних компаній та інші. А також доходи від експлуатації природних ресурсів можуть перерозподілятися на основі договору про розподіл продукції.

У Франції система оподаткування розвідувальної та видобувної діяльності включає три податки (податок на прибуток, податок на мінеральні ресурси, що представляє собою прогресивний податок на річний оборот компанії, що стягується центральним урядом, податок на видобувну діяльність на користь місцевих органів влади). Ставки і база оподаткування встановлюються щорічно парламентом, включаючи і місцевий податок. Для Німеччини характерна спеціальна система платежів за користування надрами: податок на рудне поле, податок на гірничі розробки. В особливу систему виділена плата за користування надрами для видобутку вуглеводнів. У США в галузі надрокористування діють три основні податки: податок на нерухомість (гірничі підприємства, які оцінюються за ринковою вартістю), податок на добуту продукцію і прибутковий податок.

Досить поширеним у міжнародній практиці платежем, що залежить від обсягів видобутих підприємством корисних копалин (або їх вартості), є роялті. Роялті виплачується незалежно від прибутковості компанії, виплачується з самого початку виробництва, тому легко контролюється. Величина роялті в більшості країн світу знаходиться в межах від 12,5 до 20 відсотків вартості видобутих природних ресурсів. Роялті це платіж державі за право використовувати вичерпні природні ресурси. Він розраховується виходячи з валової виручки виробника, тобто при цьому не враховується його чистий прибуток. Крім того в світовій практиці у системі надрокористування є також і разові платежі, які відносяться до категорії бонусів. Їх розмір є предметом переговорів і відповідних угод.

Досвід багатьох держав показує, що механізми справляння податків досить диверсифіковані. З урахуванням специфічних особливостей національної господарської системи можуть бути використані окремі елементи податкових систем, що застосовуються в країнах з розвиненою соціально-орієнтованою ринковою економікою, або неподаткові методи вилучення рентних доходів (наприклад, договори про розподіл продукції).

Аналіз зарубіжних податкових інструментів показує, що, з однієї сторони, платежі за природні ресурси, призначені для перерозподілу (вилучення) ренти, що виникає у користувачів природних ресурсів в процесі їх експлуатації, визначаються виходячи з величини рентного доходу та орієнтуються на ту його частку, яка повинна бути вилучена у користувача природного об'єкту.

Тоді як, з іншої, – існують платежі, спрямовані на підтримку діючої системи управління природокористуванням. Вони є інструментом збору коштів, необхідних для покриття адміністративних витрат з контролю за експлуатацією природних ресурсів та деяких інфраструктурних витрат (деякі ліцензійні збори тощо). Додаткові платежі стягуються за послуги, пов'язані з оцінкою природних ресурсів (лабораторний аналіз, геологічні і топографічні дослідження територій, реєстрація та сертифікація документів). Ці платежі йдуть не в загальний, а в спеціальний фонд, призначений для поліпшення якості відповідних послуг. Виходячи з представленого вище аналізу, при перерозподілі ренти в закордонній практиці перевага віддається фіскальним інструментам, що стягуються безпосередньо з користувачів природних ресурсів, тобто прямим способом.

До найбільш важливих прямих податків на природні ресурси відносяться також орендна плата (або земельна рента), податок на доступ до природного ресурсу, податок на видобуток і розвідку. Це плата за право користування природними ресурсами. Вона розраховується на одиницю орендованої території. Подібний податок стимулює геологорозвідувальні та експлуатаційні роботи. Завдання податку полягає у запобіганні спекуляціям і високо інтенсивній експлуатації природних ресурсів, а не зборі коштів в державний фінансовий фонд. Це досягається шляхом отримання диференціальної ренти або податку з доходів. Орендна плата встановлюється на номінальному рівні на перші роки експлуатації природного ресурсу і потім поступово збільшується з тим, щоб спонукати орендаря розвивати своє виробництво.

Система платежів за природні ресурси може забезпечувати або вилучення доходів рентного походження з метою передачі їх від користувача до власника, або так звану адміністративну плату, тобто покриття витрат на контроль за використання природних ресурсів, оформлення їх передачі власнику. У першому випадку йдеться про податки на природні ресурси, а в другому – про плату за надання ліцензії.

В Україні поступово формується інституціональне підґрунтя для імплементації досвіду інших країн. У найближчому майбутньому необхідно розробити власну систему оподаткування основних операторів природокористування, яка обов'язково має включати декілька фіскальних інструментів, як показує міжнародна практика. Проблема полягає в тому як між собою ці фіскальні механізми повинні взаємодіяти. Так на початку реалізації інституціональних реформ у природно-ресурсній сфері використання експортних мит на вітчизняну продукцію сировинного характеру має займати незначну питому вагу у загальному фіскальному навантаженні на природокористувачів, оскільки експортний потенціал вітчизняної економіки є не диверсифікованим і це необхідно для зменшення негативного впливу на сальдо поточного рахунку платіжного балансу.

Враховуючи те, що основні виробничі потужності у сфері використання природних ресурсів є застарілими, потрібно це також враховувати при розробці фіскальних інструментів для створення економічних стимулів в напрямку модернізації діючих підприємств. А саме інституціонально зафіксувати диференціацію розміру нормативного прибутку для основних природокористувачів залежно від рівня технологічного укладу виробничих процесів. Завдяки чому власники підприємств, які проводять інноваційну політику будуть отримувати більше прибутку порівняно з іншими операторами сировинної галузі. Це також буде обмежувати прояви виснажливого природокористування.